
Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960¹

Martí Marín i Corbera. Grup de Recerca de l'Època Franquista (GREF-CEFID)

L'estudi de les migracions interiors és un laboratori per entendre millor la societat espanyola de postguerra, per l'elevat percentatge de població que s'hi va veure implicat. Aquests moviments migratoris varen començar ja en els anys quaranta, amb xifres més elevades de les que hom podria pensar. Les circumstàncies d'aquestes migracions no es limitaven només a les condicions miserables d'allotjament, resoltes progressivament. Va haver-hi altres aspectes que s'han posat en relleu poques vegades. Sabadell fou, com a receptor de població, un dels nuclis urbans més afectats per aquest fenomen des del primer moment.

El règim franquista intentà contenir aquestes migracions dificultant legalment la mobilitat de la població pel territori i deportant els immigrants als punts d'origen. Fou després d'haver perdut la batalla de la contenció que es mobilitzà per construir habitatges amb resultats insuficients i contradictoris.

L'èxode rural sud-nord (majoritari) va eclipsar, en el cas català, les darreres fases de l'èxode rural *interior*: als suburbis del Sabadell dels anys cinquanta hi havia immigrants catalans. En general, la diversitat d'orígens dels immigrants, tot i la forta presència d'andalusos i de murcians, impossibilita analitzar-los com a col·lectiu homogeni amb una identitat definida.

L'estudi de les migracions interiors de l'Espanya contemporània ha estat tradicionalment protagonitzat per demògrafs i geògrafs que han posat de relleu la profunda redistribució de la població sobre el territori efectuada (procés d'urbanització), com també els efectes que ha tingut sobre variables demogràfiques com ara la natalitat o la mortalitat; sobre índexs com l'esperança de vida o sobre d'altres aspectes com el rejueniment o l'envelliment mitjà d'una població donada, etc. De la mateixa manera, han estat els historiadors de l'economia i els economistes, fonamentalment, els que han utilitzat aquestes dades, tot posant-les en relació amb variables diverses per descriure i, donat el cas, explicar els processos anomenats de *modernització*: urbanització, industrialització, terciarització, etc., dels dos darrers segles, aproximadament.

Dins d'aquest gènere d'estudis, el període 1950-1970 (o 1950-1975, segons els autors) ha estat qualificat com a fonamental: hi haurien tingut lloc les grans migracions que haurien inserit Espanya –paral·lelament a d'altres països mediterranis, com Itàlia, Grècia o Portugal si fa no fa per les mateixes dates (A. WILLIAMS, 1984; R. ROGERS, 1985 i L. LEONTIDOU, 1990)– en la fase decisiva de “transició de la mobilitat”, segons l'expressió de Wilbur Zelinski (1971). Aquesta transició seria el pas clau de cara a la modernització abans al·ludida.

Des de la sociologia, l'antropologia i d'altres disciplines de la família de les ciències socials s'ha insistit, a més a més, al voltant dels costos humans del procés (desarrelament, marginació, pobresa, etc.), com també sobre els costos econòmics i socials que han produït els processos de suburbialització de certes àrees urbanes, i el despoblament i fins i tot la desertització que ha afectat altres àrees, en aquest cas rurals. Únicament durant la llarga agonia del règim franquista, la Transició i els primers anys del període democràtic va obrir-se, a

Espanya, un altre gènere d'estudis. Aquests estudis van interessar-se pels processos d'integració social i d'afirmació de la identitat dels immigrants a les seves àrees d'arribada, just en el mateix moment en què el tema era objecte d'un intensíssim debat polític, especialment entre les esquerres i els nacionalismes antifranquistes, de manera destacada a Catalunya –per exemple A. Jutglar i d'altres (1968); la Fundació Jaume Bofill (1980); C. Solé (1981 i 1982); C. Esteva (1982), etc.–. Els arguments exposats aleshores ressonen encara en els nostres dies com una lletania, a partir de les diverses exhumacions que han anat patint, especialment des de la premsa i des del món de la política, de tant en tant, sense que s'hagi aportat gran cosa més. Avui, generalment, són temes oblidats –o gairebé– reemplaçats per anàlisis semblants però que corresponen ja a migracions recents, fora d'excepcions notables de molt més gran ambició a l'hora d'intentar comprendre els problemes que plantegen les mateixes nocions de *migrant*, *integració*, *identitat*, etc., utilitzades fins avui (M. DELGADO, 1998).

Diferentment, les relacions entre migracions i dictadura, entre societat i política, s'han mantingut relativament al marge –tot i que no totalment– de l'anàlisi historiogràfica dels darrers quinze anys. Gairebé com si es tractés d'una obvietat, d'un tema d'aquells que de tan ben conegut no val la pena ni parlar-ne. Per posar-ne només un exemple: després de cinc edicions de les Trobades d'Investigadors sobre el Franquisme (Barcelona, Alacant, Sevilla, València i Albacete), entre 1992 i 2003, i de centenars de comunicacions presentades, només en trobaríem dues que tractessin el tema –sense voler pecar d'immodèstia, totes dues meves–. I no és una situació peculiar d'aquestes trobades. Cercaríem amb resultats similars –si no pitjors– a les actes de tots els congressos recents que s'ha dedicat totalment o parcialment a l'anàlisi de l'època.

---

1 Aquest article té el seu origen en el projecte “Sabadell: immigració, suburbialització i dictadura, 1939-1960”, premiat amb la Beca Miquel Carreras, de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell la primavera de 2001. El procés d'elaboració s'ha efectuat dins del projecte “BAH2000-0179 - Las políticas sociales del régimen franquista”, finançat per la Direcció General d'Investigació Científica i Tècnica (DGICYT), entre 2001 i 2003, la investigadora principal del qual fou Carme Molinero Ruiz (UAB). Una primera versió va ser presentada, amb el títol “Migraciones interiores en la España de posguerra: conclusiones a partir de una investigación local. Sabadell, 1939-1960”, al V *Encuentro de Investigadores del Franquismo*. Universitat de Castella - la Manxa, Fundación 1º de Mayo, Centro de Estudios de Castilla-La Mancha, Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociabilidad, 13-15 de noviembre de 2003, Albacete.

Franquisme i migracions

L'estudi de les migracions interiors és un laboratori per entendre millor la societat espanyola sota el franquisme. Un percentatge molt elevat de la població s'hi va veure implicat de manera directa o indirecta: en tant que emigrants; pel fet d'haver nascut *en un altre lloc*; com a conseqüència, o per les relacions més o menys intenses que varen establir amb immigrants (veïnatge, amistat, parentiu, militància, etc.). A llocs com Catalunya, una proporció abasagadorament majoritària de la població actual va passar, o bé passa encara, per alguna d'aquestes circumstàncies. I és important remarcar que va tractar-se de processos de cap manera *naturals*, ni tampoc merament *econòmics*, tal com ens va indicar fa més d'una dècada Angelina Puig (1991) quan va tractar l'èxode des de Pedro Martínez (Granada) fins al barri de Torroreume a Sabadell.

Necessàriament la dictadura va haver d'interferir en els processos migratoris interns tal com ho feia respecte de l'emigració exterior, ja fos prohibint-la o dificultant-la fins ben entrats els anys cinquanta, com va referir de manera gairebé immediata Jesús García Fernández (1965). Un règim de les característiques del franquisme, disposat a modelar la societat sense cap mena de manies, fins i tot en els seus comportaments privats, no va poder deixar de tenir el seu propi model poblacional i, com a conseqüència, degué d'intentar imposar-lo de la mateixa manera que provava d'imposar la seva voluntat en la resta de camps. Per què l'emigració havia de convertir-se en una excepció, en la qual el franquisme actués amb plena liberalitat?

De totes maneres, i abans d'analitzar les relacions que varen establir-se entre migracions interiors i dictadura, cal oferir algunes xifres que donin una idea aproximada de les dimensions del fenomen objecte d'estudi. Sobretot perquè el fet, merament quantitatiu, que fossin els anys seixanta la dècada de majors convulsions migratòries —com pot apreciar-se a qualsevol sèrie estadística d'abast català i/o espanyol— i la constatació que foren anys de plena llibertat de moviments sobre el territori per a la immensa majoria de la població, s'ha projectat enrere de manera doblement errònia. En primer lloc com si la

política del franquisme vers les migracions interiors hagués estat idèntica al llarg de tota la seva existència. En segon lloc perquè ha fet donar la impressió equivocada que les migracions anteriors havien estat un fenomen de menor importància, i que pràcticament no haurien existit en els anys quaranta.

Aquestes xifres no s'han d'entendre com una mera descripció del fenomen, sinó com una manera de tractar aquestes relacions entre migracions i dictadura: són xifres creixents perquè precisament la liberalització econòmica va venir de la mà d'altres liberalitzacions relatives, entre elles la dels moviments de població. Però aquest creixement global en xifres absolutes amaga d'altres fenòmens en termes relatius, així com alguns problemes de calendari.

La taula I ens mostra un resum del creixement de la població de Sabadell així com de la divisió d'aquest creixement entre natural (diferència entre naixements i defuncions) i migratori (diferència entre immigrants i emigrants). Tal com havien escrit fa ja una colla d'anys Carme Molinero i Pere Ysàs (1987), ens indiquen que varen haver-hi importants migracions cap a la Catalunya industrial ja en els anys quaranta i que Sabadell en va ser una de les poblacions afectades, amb un creixement migratori estimat de 9.878 persones durant la dècada: més del 20% de la població de la ciutat en acabar-se la guerra. Vist en proporció, al Sabadell de la més immediata postguerra (1940-45) el creixement immigratori era gairebé idèntic al del quinquenni 1965-1970 i doblava el del darrer lustre de la dictadura. De la mateixa manera ens mostra un incipient *baby boom* ja en el quinquenni 1955-1960, que s'anticipa al més comunament establert per al conjunt català —la dècada dels seixanta—, coincidint amb la primera fase del procés progressiu de liberalització i estabilització que, tot i estar posant en certes dificultats les empreses tèxtils, facilitava finalment el retorn als nivells de vida d'abans de la guerra. Finalment crida l'atenció un fenomen prou conegut: el de la pèrdua de població per via emigratòria després de 1975 a causa dels retorns als punts d'origen d'algunes famílies i de l'estancament —i encariment— de la construcció a la ciutat, que comportà que d'altres cerquessin habitatge a municipis de l'entorn. Tanmateix, el més cridaner, per més desconegut, és aquest "oblit" de les migracions dels anys

quaranta que caldria explicar d'alguna manera, donat que resulta absolutament improbable que passessin desapercibudes ni als seus contemporanis, en general, ni a les autoritats, en particular.

Any	Habitants	Creixement intercensal	Creixement natural	Creixement migratori
1940	47.831			
1945	52.138	4.307 (9,00%)	790 (1,65%)	3.873 (7,35%)
1950	59.494	7.356 (14,11%)	1.806 (3,46%)	6.005 (10,64%)
1955	78.761	19.267 (32,38%)	2.851 (4,79%)	16.416 (27,59%)
1960*	105.152	15.748 (19,99%)	6.093 (7,74%)	9.655 (12,26%)
1965	134.362	29.210 (27,78%)	10.393 (9,88%)	19.507 (18,55%)
1970	159.408	25.046 (18,64%)	14.430 (10,74%)	9.926 (7,39%)
1975	182.926	23.518 (14,75%)	18.652 (11,70%)	5.659 (3,55%)
1981	186.123	3.197 (1,75%)	8.354 (4,57%)	-5.157 (-2,82%)

Taula 1. Creixement de la població de Sabadell, 1941-1981. Elaboració pròpia.

* L'any 1959 es va produir l'agregació de la Creu de Barberà —que havia format part fins aleshores del municipi veí de Barberà del Vallès—, amb 10.643 habitants que no estan comptabilitzats com a creixement intercensal perquè no poden desglossar-se ni com a creixement natural ni com a creixement migratori. Elaboració pròpia.

Quan, per què i en quines condicions varen venir els immigrants dels anys de la postguerra

La taula 2 ens ofereix unes xifres ben curioses sobre aquest mateix creixement migratori dins de les dues primeres dècades del Règim: una sorprenent disparitat de calendari entre les xifres oficials de l'Institut Nacional de Estadística (INE) i la Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Sabadell (COCIS). Disparitat de calendari únicament, que no de resultats totals, donada la manca de dades a la primera columna sobre la totalitat del quinquenni 1941-45. Però disparitat interessant quan s'explicita que la font

d'ambdues institucions és la mateixa: els serveis d'estadística municipals. L'única diferència és que la COCIS utilitza dades anuals —que publica a les seves corresponents memòries de gestió— i l'INE utilitza els resultats de les diferents operacions censals (censos i actualitzacions del padró), tot publicant-les quan correspon. Quina és l'explicació per a aquestes diferències?

	COCIS	INE
1941-45		3.873
1943-45	5.445	
1946-50	10.723	6.005
1951-55	9.768	16.416
1956-60	7.395	9.655
Total	33.331	35.949

Taula 2. Creixement migratori de Sabadell, 1941-1960. Elaboració pròpia.

La imatge que ofereixen les dades de la COCIS condueix a atorgar un protagonisme molt més gran als anys quaranta sobre els cinquanta, ara ja no només en termes de proporcions. Un protagonisme que, analitzant el moment històric i els seus condicionants polítics, resulta revelador. Especialment perquè aquesta discordança no tornarà a repetir-se amb posterioritat, de 1960 en endavant, malgrat que continuaran compartint fonts i diferint en les maneres de publicar les dades. De fet, el que succeeix és —en termes pràctics— molt simple: les xifres de l'INE reflecteixen el moment legal de la presència dels immigrants al cens, després d'haver-se empadronat correctament; les de la COCIS reflecteixen el moment real d'arribada d'aquestes mateixes persones al municipi. D'entrada, això no seria una sorpresa, donada la tendència al subregistre que es constata en totes les migracions,² si no fos per la magnitud que aquest adquireix. En general els immigrants no tenen pressa per registrar-se enlloc en el moment d'arribada, si no és que necessiten fer-ho per propi interès (per exemple, per poder

2 Els demògrafs han constatat que bona part dels immigrants no es donen d'alta al padró en arribar sinó que triguen algun temps a fer-ho: tenir feina més o menys segura, habitatge definitiu, etc. Aquesta tendència disminueix en les societats més desenvolupades a causa de la necessitat d'inscriure's en un registre per tenir la possibilitat de portar els fills a escola, gaudir d'assistència sanitària regular, etc., situacions que a l'època de referència no es produïen. Vegeu M. LIVI-BACCI (1993), p. 15-34 i 324-329.

escolaritzar els infants). Però aquí les diferències són excessives. I ho són a causa de l'existència d'habitatges il·legals, ben coneguts per l'Ajuntament, però on no es podia registrar legalment a ningú, en bona lògica. A aquests habitatges il·legals caldria sumar els falsos *transeünts* rellogats en domicilis particulars, tot sovint també dins d'estades (veritables coberts en patis interiors, no visibles des del carrer); aquells que provisionalment s'han instal·lat amb uns parents (però que s'hi poden arribar a quedar més d'un any i més de dos), etc. La majoria d'aquestes persones acabarien per domiciliar-se legalment en el moment de tenir accés a un habitatge legal –o legalitzat d'alguna forma–, possibilitat a la qual va ser molt difícil que poguessin acollir-se fins ben entrats els anys cinquanta i, encara, de manera progressiva.

Les circumstàncies en què varen donar-se aquestes migracions, per tant, no poden resumir-se només en les ben conegudes condicions miserables d'allotjament inicial, amb les resultes de manca d'higiene, malalties infeccioses –i, en particular, la reaparició de la tuberculosi (C. GARCÍA LUQUERO, 1950)–, etc., que no varen deixar de fer-se presents a Sabadell des de bon començament (AYUNTAMIENTO DE SABADELL, 1950). S'hi han d'afegir necessàriament les circumstàncies d'*il·legalitat* –que diríem avui– que els varen acompanyar, amb detencions, empresonaments, deportacions, etc. Exactament el mateix que actualment torna a convertir-se en quotidià arran de les més recents migracions. Aquesta és una de les raons principals per la qual el tradicional subregistre d'immigrants resulta tan elevat en aquest cas, sobretot si tenim en compte que es tracta de persones que no tenen massa dificultats a l'hora de trobar feina i que força aviat, també, disposaran de contracte de treball en regla.

De fet, es tracta més d'un fenomen que hem invisibilitzat en la memòria col·lectiva que no pas d'un fenomen que fos difícil de constatar. Simplement, els historiadors no l'hem detectat abans, o no hi hem parat prou esment, perquè no el cercàvem: perquè no el consideràvem un fet rellevant fins anys més tard. L'Ajuntament de Sabadell explicava amb molta claredat les dimensions del fenomen des dels seus inicis a les seves publicacions, així com també la manera que tenia d'afrontar-lo: "*El esfuerzo de la Municipalidad*

no se ha limitado a desarrollar y arraigar el sentimiento de hermandad entre los vecinos del Municipio, sino que lo ha expansionado hacia los que, atraídos por la fama industrial de que goza, adquieren el carácter de inmigrantes y que a causa de no encontrar trabajo continúan en estado de indigencia en que se hallaban al salir de sus respectivos pueblos. El Ayuntamiento acoge a estos naufragos hasta que obtienen una colocación y de no encontrarla después de un tiempo prudencial, los repatría a su punto de origen. [...] Este problema inmigratorio tiene una importancia extraordinaria y absorbe gran cantidad de medios personales y económicos de carácter municipal, al mismo tiempo que origina conflictos de orden privado a los que también llega la acción bienchora de la Alcaldía y de la Corporación para resolverlos, en el caso de que las medidas precautorias dictadas no den el resultado apetecido" (AYUNTAMIENTO DE SABADELL, 1944: 27-28).

L'immigrant podia ser expulsat si es donava a conèixer com a tal, en el cas de no trobar feina o en el cas de perdre-la. Per tant, poc interès podia tenir el fet de registrar-se en arribar, sobretot quan ben fàcilment podia anar a residir en un habitatge il·legal, com ho foren durant més d'una dècada les coves de Sant Oleguer –excavades en terres argiloses als pendents que porten cap al riu– i on varen arribar a comptabilitzar-se més d'un miler de persones. No deixa de resultar curiós que en repetir-se aquestes situacions en els nostres dies, amb migrants vinguts d'altres països, parlem d'una manera tan convençuda de "noves circumstàncies" de les migracions. Sobretot perquè s'està comprovant en els darrers anys que les migracions exteriors espanyoles d'aquell període –cap a l'Europa occidental més desenvolupada– també es varen efectuar *sense papers* en no poques ocasions (J. BABIANO i A. FERNÁNDEZ ASPERILLA, 2003).

El control dels immigrants il·legals

Quan el problema es va convertir ja en completament inassimilable, el Govern Civil de Barcelona va prendre mesures sistemàtiques: control de les estacions de ferrocarril i d'altres punts d'arribada possibles per a la detecció i empresonament de sospitosos de ser *il·legals*, des de 1949 aproximadament (fins alesh-

res els controls existien però cercaven més aviat *rojos*). A tal efecte es va habilitar el Pavelló de les Missions de Montjuïc –construït per a l'Exposició Universal de 1929– per convertir-lo en un veritable camp de concentració. Camp que funcionaria fins a 1956-57, aproximadament. De fet, “*especie de campo de concentración*” és com el va descriure el mateix alcalde Marcet a les seves memòries, tot cuidant-se d'afegir que ell hi estava en contra (J. M. MARCET, 1963: 291). La sinceritat –o potser millor, la rellevància– de la seva oposició a les deportacions queda obertament qüestionada quan parem esment en el fet que era el mateix Marcet l'alcalde que el 1944 assegurava que deportava immigrants per pròpia iniciativa. Més que res perquè, com és sabut, cap alcalde franquista aguantava molt en el càrrec si s'enfrontava a la política del règim –impossible!– o simplement a les directrius del governador civil de torn (M. MARÍN, 2000). Com en el cas dels *estraperlistes*, també els immigrants baixaven dels trens en algunes estacions secundàries –o en marxa!– per continuar la ruta, després, per altres vies. Però els detinguts no podien deixar d'augmentar havent-hi una migració creixent. Per tant, les autoritats disposaren mesures de deportació cap als llocs d'origen, el resultat de les quals ens és avui parcialment conegut: unes 15.000 persones varen ser deportades en tren als seus llocs d'origen entre 1952 i 1956 (I. BOJ, 2003: 47).

Resulta per tant incorrecta la hipòtesi formulada per alguns autors segons la qual el franquisme havia impulsat les migracions amb el propòsit de *desnacionalitzar* Catalunya (M. A. VILA, 1984), comptant amb el fet que la necessitat de mà d'obra de la indústria catalana convertiria els empresaris catalans en còmplices del procés. El franquisme va actuar fins molt tard amb la voluntat de frenar les migracions, i no pas al contrari. De fet –encara que avui pugui semblar mentida–, era del tot sabut que aquestes coses passaven. I pel que fa a intencions de *desnacionalitzar* Catalunya –en un determinat sentit del terme, òbviament–, efectivament existiren. Però tal com ha deixat prou ben argumentat Carles Santacana (2000), el franquisme mai no va estar en condicions d'utilitzar els immigrants per a aquesta tasca, tot i que s'ho plantejà molt tardanament en un intent d'atreure's les cases regionals.

El governador Felipe Acedo Colunga, en una conferència pronunciada el 1952 a la Caixa d'Estalvis de Sabadell, en companyia de l'alcalde Marcet, ho va explicar clarament, per si podem tenir encara algun dubte: el seu objectiu era contenir el procés migratori –ja que no podia eliminar-se completament–, i pensava prendre-hi mesures enèrgiques. A més, Acedo estava impulsant la construcció d'algunes –poques– promocions d'habitatges per als immigrants ja aveïnats que vivien en barraques. La conferència fou àmpliament ressenyada al diari *Sabadell* –i publicada després (J. M. MARCET, F. ACEDO, 1952)–, però del seu contingut es destacà sobretot l'impuls als plans de construcció d'habitatges que el vanitós alcalde local batejaria després com *Plan Marcet para la Vivienda*, com si hagués estat una idea exclusivament seva (J. M. MARCET, 1963: 286-308). En realitat, el presumpte Pla Marcet formava part de l'impuls que ja havia començat a Barcelona amb l'inici de la construcció de les promocions conegudes com *Viviendas del Gobernador* (Can Clos i Verdum, 1952) i amb la constitució del *Patronato de Viviendas del Congreso Eucarístico*. Acedo, franquista de franquistes i certament un home duríssim quan es tractava de repressió, tenia cares diverses: entre elles el plantejament de polítiques socials –tots els feixistes ho feien–, encara que no fossin cap panacea.

Acedo va redactar una circular amb instruccions molt precises sobre el tema de la contenció de la immigració el 4 d'octubre d'aquell mateix any. Circular que l'Ajuntament va utilitzar per a una operació de *neteja* de suburbis especialment conflictius encara el 1955. M'estic referint a la clausura de les coves del riu Ripoll. Entre el material conservat a l'expedient corresponent al procés de desnonament dels seus habitants, i trasllat i reallojament en altres llocs, hi figura una fotocòpia de la circular. A partir de les seves recomanacions els habitants de les coves foren amenaçats de deportació. Amenaça que degué de complir-se efectivament en alguns casos, si bé no degueren de ser numèricament significatius. No hem de tenir cap dubte que no era necessari combregar amb els principis polítics de cap dels anomenats avui *nacionalismes excloents* per part d'alguns –el català, el basc– per practicar polítiques que fregaven la pura

i simple xenofòbia. Tot i les constants manifestacions d'*amor patrio* (a Espanya, naturalment) que exhibien a tota mena d'actes oficials els mateixos que practicaven les deportacions de compatriotes.

La política migratòria del règim

Cal que anem encara més lluny, però, per arribar a copsar la importància d'aquestes polítiques i, sobretot, el seu sentit profund. Perquè no es tracta d'un esdeveniment particular, que va tenir lloc en una zona geogràfica acotada i afectada per una situació potencialment explosiva, com era el cas de la Catalunya d'aquells anys si pensem en les vagues de tramvies (1951 i 1957) i la recuperació de la conflictivitat laboral. La política de fre a les migracions internes degué de ser, necessàriament, un fenomen generalitzat, ja que no tindria sentit que s'hagués practicat només a un territori (Catalunya) i no a d'altres afectats pel mateix procés de manera similar (Madrid, País Basc). Aquesta política fou el fruit de determinats principis ideològics i el resultat d'una aposta política concreta.

El règim mai no va veure amb bons ulls els moviments migratoris: ni els interns ni els externs. S'hi varen barrejar prejudicis de dos tipus en l'elaboració d'aquesta percepció negativa. En primer lloc el que l'investigador italià Andrea Di Michele (1993 i 1995) ha denominat *catonisme* –parafraçant Barrington Moore jr.– i que, no pas per casualitat, també va afectar el règim feixista italià durant el *Ventennio*: aquest gènere de prejudicis ideològics que conceben el món rural com l'espai de plena vigència del conservadorisme més *tradicional* i, més encara, que identifiquen el camp amb la puresa i la ciutat amb el perill, a la manera de la pel·lícula *Surcos*, tampoc per casualitat estrenada el 1951.³ No cal insistir en la diversitat de paternalismes rurals que es varen donar a Espanya durant els cent anys anteriors a la Guerra Civil –el *pairalisme* català, per exemple– per arribar a entendre a quina mena de fonts varen beure els ideòlegs del règim –catòlics, falangistes o totes dues coses alhora– quan afrontaren aquest aspecte de la vida social del país. El pensament reaccionari europeu, en general, i el nacionalcatolicisme espanyol, en particular, ens donen els antecedents necessa-

ris per entendre aquests prejudicis (M. MARÍN, 2004).⁴ En l'imaginari franquista el *liberalismo extranjerizante* –mare de tots els pecats contemporanis, com ja deia Sardà i Salvany– havia sorgit a les ciutats a partir dels diabòlics influxos francesos, mentre el camp havia donat a llum a l'eminentment espanyol tradicionalisme. Al marge que la perspectiva fos completament errònia,⁵ la dicotomia s'estenia a tota l'etapa contemporània: de les ciutats n'haurien sorgit –per culpa del liberalisme– tota la resta d'ismes –republicanisme, socialisme, marxisme, anarquisme, etc.–; mentre que en el camp s'haurien conservat les veritables virtuts tradicionals fins a les portes de l'*Alzamiento*. Tal com havia explicat un conegut editorial falangista: "*Hay una cultura y una civilización campesinas que nos importa potenciar y revalorizar. Las esencias de aquel gran sentido familiar, religioso, hereditario, jerárquico, donde tuvo sus pilares el orden civilizado de Europa, se han corrompido en las ciudades y en campo quedan*" ("Guiones", *F. E.*, núm. 4, 25 de gener de 1934). No era obvi que calia preservar una majoria de la població en tan saludable ambient? Sobretot, si com es podia constatar en els suburbis, quan els immigrants s'instal·laven a ciutat deixaven d'assistir als serveis religiosos (*Semana del Suburbio*, 1957).

En segon lloc actuà l'obsessió pel control de la població –especialment viu en la postguerra– que va portar, per exemple, a repatriar obligatòriament a tots els refugiats de guerra el 1939 (J. F. MOTA, 2001: 253-55 i C. MARTÍNEZ MUÑOZ, 2002: 245-46) i a restringir els canvis de domicili dels i de les políticament sospitosos/es (F. MORENO, 1987: 314-315 i Á. CENARRO, 1999: 19-21). El franquisme estava embarcat en una operació de depuració social de dimensions gegantines en aquells anys: desenes de milers d'execucions, centenars de milers d'empresonaments, in comptables judicis i causes judicials obertes, etc. Lògicament era molt més fàcil controlar aquestes persones allà on les coneixien, perquè era al seu poble o ciutat on sorgiria *la veritat*: denúncies, delacions, testimonis inculpatòris, escarments públics més o menys espontanis per part dels fidels, etc.

Lògicament només amb prejudicis molt arrelats podien creure aquestes persones en aquest mític conservadorisme rural i en aquesta suposada i bucòlica

puresa, sobretot després d'haver assistit a les intenses lluites socials agràries dels anys trenta, als incendis d'esglésies rurals en iniciar-se la guerra –recordant els que es produïren el 1835, també al camp– i de la duresa de la repressió arbitrada per aconseguir eradicar-les. Però més fàcilment es podien convèncer de la necessitat de fomentar les poblacions petites –majoritàriament– per a un més complet programa de control social. En aquest sentit, precisament, emigrar durant la postguerra es convertiria en un acte de resistència passiva per a moltes persones: fugir, escapar de l'asfixiant control social que s'esdevingué dins les comunitats rurals (C. MIR, 2000; M. MARÍN, 2004) o –de manera generalitzada– per al cas de les famílies de pres (R. VINYES, 2002: 212-213). Resistència passiva fins i tot per a les famílies més actives en el marc agrari –militants o no–, en el sentit de “*grado cero de la revuelta*” que li va donar Carlos Serrano (2000 [1987]: 284), parlant de les migracions dels anys del canvi de segle, del XIX al XX. En general, quan sembla que ja no hi ha esperança, fugir (emigrar) pot ser una manera de protesta silenciosa: *almenys evitar el control*. Angelina Puig ens en deixà una bona mostra en l'estudi, ja citat, sobre Pedro Martínez pel que fa a Sabadell.

Aquesta necessitat de fugir es va complementar amb una certa “consciència de derrota” que matisaria una idea excessivament simplista de l'emigració per motius polítics. No hi va haver cap necessitat de ser directament represaliat per entendre que tot un món havia arribat a la seva fi: mai més –en la mesura del temps que eren capaços de concebre els protagonistes– no tornaria a existir una possibilitat de reforma agrària com la que havien somiat o fins i tot començat a experimentar. En bona lògica, si les coses ja no podien canviar era molt millor agafar les maletes –és una manera de dir-ho només– i recomençar en una altra banda. En paraules del novel·lista Juan Marsé, referint-se als emigrants del Carmel, a Barcelona: “*los*

refugiados de los años cuarenta, jadeando como náufragos, quemada la piel no sólo por el sol despiadado de una guerra perdida, sino también por toda una vida de fracasos, tuvieron al fin conciencia del naufragio nacional, de la isla inundada para siempre” (1985 [1966]: 25). Si, tal com va deixar escrit Díaz del Moral –parlant d'una vaga de 1910 a *La Campiña* de Còrdova–, la derrota d'una mobilització podia acabar amb l'emigració de bona part de les persones implicades –centenars sobre una població de poc més de deu mil (1967 [1929]: 218)–, la derrota de 1939 resultava, en certa mesura, molt més *definitiva*.

Ha estat difícil documentar-ho d'una manera concreta per al cas del Sabadell dels anys quaranta –Angelina Puig ho féu per als cinquanta, només–; però aquí i allà, en informes policials diversos, amb motiu de conflictes, accidents, denúncies, etc., apareix la figura de l'emigrant *sospitós* o directament identificat com a *desafecto*, fins i tot com a desterrat com a conseqüència de sentència judicial ferma. A més, tal com reconeixia un immigrant de mitjan anys quaranta, procedent de Santomera (Múrcia), en una conversa preliminar a una entrevista: se'n va anar del seu poble a causa d'una riuada, però de riudes n'hi havia hagut d'altres vegades –i n'hi hauria posteriorment a Sabadell el 1962– sense haver de portar aparellat un èxode d'aquestes dimensions. Seran necessàries encara moltes entrevistes més per poder comprovar satisfactòriament el que ja s'intueix: que fins i tot el no militant o no represaliat no només fugia de la fam –a Sabadell també n'hi havia de fam als anys quaranta entre la població autòctona, especialment entre la més humil–, sinó de la manca d'expectatives que havia deixat com a resultat el final de la Guerra Civil. Una situació que només es pot entendre com una immensa derrota social. Potser per això els demògrafs han constatat que al final de la Guerra Civil espanyola no va produir-se l'increment de natalitat –el típic *baby boom*– que segueix a totes les guerres

3 José Antonio Nieves Conde, *Surcos. La lucha por la ciudad*, 1951, Espanya, pel·lícula pionera en el tractament del tema, per la seva data de producció, però no tant en la detecció del problema, una vegada constatat que les migracions interiors s'havien convertit en un problema de molt abans.

4 He tractat aquest tema també, molt breument, a l'article “La fàbrica, el barri, la ciutat i el país. La integració dels immigrants sota el franquisme”, *Barcelona. Quaderns d'Història* [en curs de publicació].

5 Per a qui encara pensi que el carlisme fou dominant a les zones rurals i sobretot a les basques i catalanes –com pensaven alguns liberals del segle XIX– val la pena consultar algunes obres recents que parlen del tema: M. SANTIRSO (1999); R. DEL RÍO (2000).

(per al cas català, A. CABRÉ, I. PUJADES, 1989: 11-128) i que només es troba a faltar a llocs com l'Alemanya derrotada de 1945...

D'on venien els immigrants?

L'èxode rural sud/nord, majoritari quan contemplem el procés en el seu conjunt, i el paper fonamental andalús en la composició dels fluxos, han dificultat que pogués fixar-se l'atenció suficientment en altres aspectes de la immigració a Catalunya. Podem apreciar-ho a la taula 3 i a la taula 4. En els anys quaranta assistim a les darreres fases del procés d'èxode rural interior de Catalunya: 4.769 nous residents nascuts a la resta de Catalunya entre 1940 i 1960 signifiquen el 13,27% o fins i tot el 14,31% dels immigrants de postguerra –segons que es prenguin les dades de l'INE o bé de la COCIS–. I no tots devien ser els fills que els immigrants d'altres llocs havien tingut a Catalunya abans d'instal·lar-se a Sabadell...

32

1940	1950	1960
Sabadell 24.110	Sabadell 27.433	Sabadell 41.850
Resta de 15.339	Resta de 16.280	Andalusia 20.288
Catalunya	Catalunya	
País Valencià 2.493	Múrcia 4.715	Resta de 20.108
València		Catalunya
Múrcia 2.124	Andalusia 3.014	Múrcia 8.208
Aragó 2.079	Aragó 2.557	Aragó 3.624
Andalusia 962	País Valencià 2.446	País Valencià 3.179
Altres 2.663	Castella la Vella-Lleó 1.109	Castella la Vella-Lleó 2.267
	Castella la Nova 710	Extremadura 2.040
	Extremadura 243	Castella la Nova 1.846
	Altres 1.349	Altres 2.539

Taula 3. *Habitants de Sabadell per lloc de naixement, 1940-1960.* Elaboració pròpia a partir de la COCIS, *Memoria comercial e industrial correspondiente al año 1943*, Sabadell, 1944; Ayuntamiento de Sabadell, *Memoria del censo de población, de edificios, viviendas y locales referido a 31 de diciembre de 1950*; Fons Municipal, Població, AHS; JUAN MACIÀ MERCADER, 100.000 *Sabadellenses*, AYUNTAMIENTO DE SABADELL, Sabadell, 1961.

Entre els nouvinguts de postguerra hi havia també immigrants catalans de les comarques rurals de Barcelona i també de Lleida. Si a la taula 3 es visibilitza *grosso modo* l'extraordinària diversitat de la immigració a la ciutat –amb aragonesos, valencians i castellans també fortament representats–, a la taula 4 podem comprovar com, en aquesta primera fase, el

protagonisme de les migracions interiors catalanes no era un fenomen d'altres temps. Podem comprovar, també, la represa de les migracions murcianes d'abans de la Guerra, amb especial protagonisme en els anys quaranta. La presència prèvia d'immigrants murcians a Sabadell –des de la segona dècada del segle– facilita les noves arribades en termes de “cadena migratòria”, tal com han estat descrites per a altres països, com ara Itàlia (M. GRIBAUDI, 1987; F. RAMELLA, 2003): els ja instal·lats reclamen el nucli familiar, acullen parents, encoratgen amics, informen conterrànies, etc. Els andalusos aniran arribant més lentament, fins que la instal·lació dels “pioners” –eren 962 el 1940 però ja 3.014 el 1950– facilitarà l'explosió que els convertirà en la minoria majoritària entre els immigrants, fins a arribar a ser el 19,15% de la població total de Sabadell el 1960 –i el 24,97% el 1975, com a any rècord de presència andalusa a la ciutat (M. MARÍN, 2003: 83).

Regions		Províncies	
Catalunya	3.338	Barcelona	2.366
Múrcia	1.577	Múrcia	1.509
Andalusia	980	Lleida	465
País Valencià	541	Alacant	272
Aragó	421	Almeria	271
Castella la Nova	339	Tarragona	261
Castella la Vella-Lleó	293	Còrdova	247
Estranger	135	Girona	246
Galícia	133	Osca	219
Extremadura	78	Granada	205
Altres	116	Altres	1.890
Total	7.951	Total	7.951

Taula 4. *Procedència dels immigrants arribats a Sabadell, 1947-49.* Elaboració pròpia a partir de les Memorias de la COCIS corresponents al període 1947-49.

El procés de les cadenes migratòries ajuda a comprendre el fenomen de Pedro Martínez; és a dir, la presència a Sabadell d'un percentatge molt significatiu de la població d'un mateix poble. Procés que es repeteix amb altres procedències també: a Sabadell el 1981 hi havia una presència nombrosa d'immigrants d'Antequera i d'Archidona (Màlaga), de Loja i de Guadahortuna (Granada), d'Albox (Almeria), de Ceutí (Múrcia), de Bienvenida (Badajoz), per posar-ne només alguns exemples que significaven per ells mateixos un percentatge elevat de la població local, entre el 0,27% de Bienvenida i el 0,97% d'Antequera (M. MARÍN, 2003: 256).

En un període de baixíssima activitat en la construcció d'habitatges (taula 5), els suburbis de les ciutats catalanes dels primers anys cinquanta –de les quals Sabadell resulta perfectament representativa–, degueren de tenir una notable presència de catalans, també a coves, barraques, estades, etc., i això malgrat llegendes de tot tipus com les que sostenen per als barris de l'època que “*aquí todos éramos andaluces*” –prematur abans dels anys seixanta–, i tot i la realitat constatable de “petites múrcies” de postguerra –a Sabadell i també a Mataró, per exemple (G. BELMONTE et al., 1977 i J. LLIGADAS, J. F. DE MAYA, 2000)–. Tanmateix, el que resulta més significatiu no és la presència superior d'uns o altres sinó la mateixa diversitat. Perquè aquesta diversitat d'origens dels immigrants impossibilita fer-ne una anàlisi com a col·lectiu homogeni en termes d'identitat. Ser *immigrant* no respon a cap identitat concreta. D'aquí la progressiva identificació dels immigrants amb el barri i amb la seva condició obrera. Ser obrer i ser “de barri” seran els elements identificatius determinants quan arribi el moment en què la comunitat immigrant es posi en marxa en defensa de les seves condicions de vida i de treball. El fenomen de l'emergència d'altres identitats regionals –per dir-ne d'alguna manera– serà més lent i no es convertirà en políticament actiu fins a la dècada dels vuitanta.

Tipus d'edifici	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Planta baixa	15	26	28	31	28	19	26	25	41	72
+ 1 pis	16	22	28	28	24	20	13	12	19	43
+ 2 pisos	5	2	4	10	6	1	2	4	1	6
+ 3 pisos	-	-	-	1	3	36	16	1	1	9
+ 4 pisos	-	-	-	-	-	1	1	-	1	4
+ 5 pisos	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Plantas afegides	12	15	26	19	29	45	28	22	52	50
Total aproximat de nous habitatges										
	36	50	60	85	66	149	105	45	70	177

Taula 5. Construcció d'habitatges a Sabadell, 1943-1952. Elaboració pròpia a partir de les *Memorias* de la COCIS.

Les polítiques socials respecte de la immigració (un epíleg)

Tal com s'ha establert per a d'altres aspectes del règim franquista, sobre la immigració varen plantejar-se també polítiques socials actives. N'hem fet algun comentari al voltant de les polítiques d'habitatge empreses pel governador civil Felipe Acedo. Però cal dir que varen ser tardanes, extraordinàriament tardanes, i que no varen resultar d'un abast suficient. Només la creació del *Ministerio de la Vivienda* el 1957 va començar a canviar les coses, quan es pot constatar que el règim estava canviant d'estratègia respecte dels immigrants, tot i conservar intactes els seus prejudicis respecte del món urbà i el seu creixement excessiu. De fet, els projectes de colonització d'àrees rurals que figuraren en els *Planes de Desarrollo*, fins a finals de la dècada dels seixanta, són el millor exponent de la continuïtat d'aquesta obsessió per una mena de reequilibri territorial forçat. No cal dir que foren un fracàs.

Però les polítiques socials de l'estat no van ser les úniques que es portaren a terme respecte dels immigrants durant aquells anys. La xarxa associativa catòlica va saber anticipar-se al Règim en la seva presència a barris i suburbis. Va començar com a mer exercici d'apostolat *de reconquesta* i recristianització, en la línia del que ja estava fent amb la població nadiua. Però va tenir, a mig termini, derivacions assistencials que, amb el temps, tendrien a allunyar-se de plantejaments estrictament caritatius i arribarien a ser, fins i tot, reivindicatius. Però això és ja una altra història. ■

Bibliografia

AYUNTAMIENTO DE SABADELL (1944). *Tres años de actuación*. Sabadell: Imprenta Sallent.

AYUNTAMIENTO DE SABADELL. Delegación de los Servicios de Cultura (1950). *La tuberculosis en la edad escolar en Sabadell (curso 1947-48)*. Sabadell: Imprenta Linograf.

J. BABIANO MORA; A. FERNÁNDEZ ASPERILLA (2003). "En manos de los tratantes de seres humanos (notas sobre la emigración irregular durante el franquismo)". *Historia Contemporánea*, núm. 26.

G. BELMONTE [et al.] (1977). *XXV años de historia a través de la Hermandad Virgen de la Fuensanta, Sabadell*. Sabadell: Gráficas Avenida.

I. BOJ (2003). "La represión de la inmigración en la Barcelona franquista. El pabellón de las Misiones". Treball de màster [inèdit].

A. CABRÉ; I. PUJADES (1989). "La població: immigració i explosió demogràfica". Dins J. NADAL; J. MALUQUER; C. SUDRIÀ; F. CABANA (dir.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 5: Segle XX. *Població, agricultura i energia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Á. CENARRO (1999). "Muerte, control y ruptura social: la salida de la Guerra Civil en Teruel (1939)". Dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores sobre el Franquismo*. 17-19 de noviembre de 1999. València: Universitat de València.

M. DELGADO (1998). *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*. Barcelona: Empúries.

R. DEL RÍO (2000). *Revolución liberal, "expolios y desastres" de la primera guerra carlista en Navarra y en el frente del norte*. Pamplona: Gobierno de Navarra.

A. DI MICHELE (1993). "Aspetti della politica agraria del regime fascista. Scelte economiche e orientamenti sociali in rapporto alle ideologie ruraliste". Tesi de llicenciatura. Universitat de Bolonya.

– (1995). "I diversi volti del ruralismo fascista". *Italia contemporanea*, núm. 199 (1995)

J. DÍAZ DEL MORAL (1967 [1929]). *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas (Antecedentes para una reforma agraria)*. Madrid: Alianza Editorial.

CI. ESTEVE (1982). *Estado, etnicidad y biculturalismo*. Barcelona: Península.

FUNDACIÓ JAUME BOFILL (1980). *Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya*. Barcelona: Blume.

J. GARCÍA FERNÁNDEZ (1965). *La emigración exterior de España*. Barcelona: Ariel.

C. GARCÍA LUQUERO (1950). *La tuberculosis como problema social sanitario (estudio aplicado a Barcelona)*. Barcelona: Casa Provincial de la Caridad.

M. GRIBAUDI (1987). *Mondo operaio e mito operaio. Spazi e percorsi sociali a Torino nel primo novecento*. Torí: Einaudi.

A. JUTGLAR [et al.] (1968). *La immigració a Catalunya*. Barcelona: Edició de Materials S.A.

L. LEONTIDOU (1990). *The Mediterranean City in Transition. Social Change and Urban Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

M. LIVI-BACCI (1993). *Introducción a la demografía*. Barcelona: Ariel.

J. LLIGADAS; J. F. DE MAYA (2000). *Cerdanyola, el barri gran de Mataró. 1920-2000*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura.

J. M. MARCET; F. ACEDO (1952). *El problema de la vivienda en Sabadell*. Sabadell: Linograf.

J. M. MARCET Y COLL (1963). *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960*. Barcelona: Duplex.

M. MARÍN [et al.] (1999). "Del suburbi al barri: la formació de la perifèria de Sabadell en el franquisme". Dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores sobre*

el Franquismo. 17-19 de novembre de 1999. València: Universitat de València.

– (2000). *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*. Lleida: Pagès.

– (2003). “Sabadell: immigració, suburbialització i dictadura, 1939-1960”. Text inèdit resultat de la Beca Miquel Carreras, presentat al Museu d’Història de Sabadell en sessió pública. Museu d’Història de Sabadell.

– (2004). “Franquisme i món rural: apunts sobre els anys de la llarga postguerra”. *Estudis d’Història Agrària*, núm. 16, 19-35.

J. MARSÉ (1985 [1966]). *Últimas tardes con Teresa*. Barcelona: Seix Barral.

C. MARTÍNEZ MUÑOZ (2002). “Terrassa, 1939-1945 a través de la Prensa Local del Movimiento”. Memòria de doctorat. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

C. MIR (2000). *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña de posguerra*. Lleida: Milenio.

C. MOLINERO; P. YSÀS (1987). “La població catalana de la postguerra, creixement i concentració, 1939-1950”. *L’Avenç*, núm. 102.

F. MORENO GÓMEZ (1987). *Córdoba en la postguerra (la represión y la guerrilla, 1939-1950)*. Còrdova: Francisco Baena Editor.

J. F. MOTA (2001). *La República, la Guerra Civil i el primer Franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

A. PUIG VALLS (1991). “De Pedro Martínez a Sabadell: l’emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975”. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

F. RAMELLA (2003). “Immigrazione e traiettorie sociale in città: Salvatore e gli altri negli anni sessanta”. Dins F. RAMELLA; A. ARRU (ed.). *L’Italia delle migrazioni interne. Donne, uomini, mobilità in età moderna e contemporanea*. Roma: Donzelli.

R. ROGERS (ed.) (1985). *Guests Come to Stay. The Effects of European Labor Migration on Sending and Receiving Countries*. Londres: Westview Press. Boulder.

C. SANTACANA (2000). *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*. Catarroja: Afers.

M. SANTIRSO (1999). *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida: Pagès.

SEMANA DEL SUBURBIO (1957). *Los suburbios, 1957: compendio de las ponencias y coloquios desarrollados durante la “Semana”*. Barcelona: Gráficas Levante.

C. SERRANO (2000 [1987]). *El turno del pueblo. Crisis nacional, movimientos populares y populismo en España (1890-1910)*. Barcelona, [París]: Península.

C. SOLÉ (1981). *La integración sociocultural de los inmigrantes en Cataluña*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

– (1982). *Los inmigrantes en la sociedad y en la cultura catalanas*. Barcelona: Península.

M. A. VILA (1984). *Les migracions i Catalunya*. Barcelona: El Llamp.

R. VINYES (2002). *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles de Franco*. Madrid: Temas de Hoy.

A. WILLIAMS (ed.) (1984). *Southern Europe Transformed. Political and Economic Change in Greece, Italy, Portugal and Spain*. Londres: Harper & Row.

W. ZELINSKY (1971). “The Hypothesis of the Mobility Transition”. *The Geographical Review*, núm. 61. ●